

СЕМАНТИЧНИЙ ТА ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ ЕНАНТІОСЕМІЇ В ПЕРЕКЛАДІ З ІСПАНСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ ЯК ВИЯВ ПОЛЯРИЗАЦІЇ ЗНАЧЕНЬ

Іваненко А. О.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню явища енантіосемії як вияву поляризації значень сучасної іспанської мови. У статті розкрито сутність поняття енантіосемія, розглянуто номінативний та емоційно-валоративний тип та особливості їх перекладу з іспанської мови українською.

Ключові слова: енантіосемія, антонімія, поляризація значень, номінативна енантіосемія, емоційно-валоративна функція.

The article is dedicated to investigation of phenomenon of enantiosemy as demonstration of polarization of meaning in the Spanish modern language. Essentiality of concept of enantiosemy is clarified in the article. Nominative and emotional types are considered in the article and peculiarities of translation from the Spanish to the Ukrainian language.

Key words: enantiosemy, antonymy, polarization of meaning, nominative enantiosemy, emotional and valorative function.

Вже давно відома дихотомія мови і мовлення, яка з'явилася завдяки способу мислення людини. Мова і мовлення тісно між собою пов'язані і передбачають одне одного: мова необхідна для того, щоб мовлення було зрозумілим і тим самим було ефективним, а мовлення у свою чергу необхідне для того, щоб усталилася мова; історично факт мовлення завжди передує мові [6, с. 196].

Головними засобами, за допомогою яких існують ці два явища, є слова, які становлять лексичну систему будь-якої мови. Як відомо, вона найшвидше зазнає змін з плином часу. Лексичні одиниці не існують ізольовано. Між ними спостерігаються різні семантичні процеси, які пов'язують співвідносні за певними параметрами мовні одиниці. Уже досить детально на матеріалі різних мов вивчені вияви найпоширеніших лексико-семантичних угруповань – полісемії, синонімії, антонімії, омонімії та ін.. Менш помітним і розповсюдженим, але досить цікавим явищем є енантіосемія.

Актуальність вивчення вище зазначеного явища, особливо його перекладацький аспект з іспанської мови українською полягає в полярності значень у межах одного слова, що ускладнює розуміння та відповідно переклад, тому що спричинює двозначність речення. Це стає перешкодою на рівні міжмовної комунікації.

Отже, це явище вивчається вже багато десятиліть, але при цьому до сьогодні викликає багато суперечностей. Якщо звернутися до словника лінгвістичних термінів, то знайдемо таке: "енантіосемія" – (від грец. *enantios* – протилежний, *sema* – знак) – розвиток у слові антонімічних значень, поляризація значень [10, IP].

Явище енантіосемії, як уже зазначалося, близько межує з поняттями полісемії, омонімії та антонімії. Л. О. Новиков визначає енантіосемію як непродуктивний різновид антонімії, що ґрунтується на протилежності значень всередині того самого слова і знаходить зовнішнє вираження в контексті, у характері синтаксичних і лексичних зв'язків слова, зокрема в його протилежних значеннях, з іншими словами [4, IP].

У "Словнику лінгвістичних термінів" О. С. Ахманова дає таке визначення енантіосемії: 1. (Поляризація значень). Здатність слова (морфеми) висловлювати антонімічні значення. 2. Стилістичний засіб, що полягає у вживанні слів у протилежному змісті (у поєднанні з особливим інтонаційним контуром) [1, с. 526].

У цьому визначенні вказується на основні ознаки, які характеризують енантіосемію: 1. вона існує в рамках однієї мовної одиниці, що відмежує її від омонімії та антонімії, де опозиція складається з двох слів; 2. два контрастних значення представлені у складі однієї одиниці, що вказує на зв'язок енантіосемії з полісемією; 3. значення в складі одиниці пов'язані відношеннями протилежності; 4. енантіосемія нарівні з іншими категоріями лексичної семантики є засобом художньої виразності мови.

Це поняття вивчається в синхронії та діахронії. Тепер зупинимося на першому. Загалом енантіосемію можна розподілити на номінативну і емоційно-валоративну [5, IP].

Якщо розглядати слово у взаємозв'язку денотативних, сигніфікативних і прагматичних компонентів, то номінативна енантіосемія характеризується протиставленням сигніфікативних (денотативних) сем, а емоційно-валоративний тип відрізняється полярністю на рівні прагматичного аспекту.

У контексті осмислення енантіосемії як різновиду антонімії з'являються термінопоняття “внутрішньослівна антонімія”, “внутрішня антонімія”, “семантична (конотативна) внутрішня антонімія”, “внутрішньолексемна антонімія”, що позначають наявність у слова (поєднання в слові) протилежних значень або сем (Я. І. Гельблу, Т. Г. Пономаренко, Л. І. Климова, Л. О. Новиков, О. М. Соколов, Л. О. Безсонова) [4, IP].

Нижче зупинимося саме на номінативній внутрішньослівній енантіосемії іспанської мови, де на рівні однієї лексики виражається протилежність значень. Наприклад, слово *verde*, серед 22 значень якого за “Diccionario de la lengua española. Real Academia Española” знаходимо: одинадцята дефініція – *dicho de una persona: inexperta y poco preparada*; тринадцята – *dicho de una persona: que conserva inclinaciones sexuales impropias de su edad o de su estado* [3, IP]. Далі розглянемо на рівні речення: 1. *Este hombre verde no está preparado para tal trabajo*. 2. *Este viejo verde no esparaba tal respuesta de la mujer*. У першому – зелений (у значенні недосвідченої людини), а в наступному в лексико-семантичній структурі мається на увазі – вульгарний, розв'язний. Тобто одна лексична одиниця має в собі опозиційні сигніфіканти, що ускладнює процес розуміння та перекладу.

До цього самого виду можна зарахувати також слово *voluntad – facultad de decidir y ordenar la propia conducta; amor, cariño, afición, benevolencia o afecto* [3, IP] – тобто це слово має варіант перекладу *воля, свобода*, а в розмовному стилі вживається у значенні “прив'язаність”, “симпатія”.

Лексема *alquilar* має у своєму значенні таку протилежність, як *винаймати*, так і *здавати* в аренду. На прикладі речення *Yo quiero alquilar mi casa* без подальшого контексту перекладач не зможе зрозуміти, що хоче донести мовець, чи то слово *alquilar* є у значенні *rentar* чи *arrendar*. З чого можемо зробити висновок, що рівня речення може бути недостатньо для тлумачення інформації, яка закладена в ньому.

Слово *música* може означати “*sonido grato al oído*” у “*ruido desagradable*”: 1. *Esa música es solo para relajarse*. 2. *Es imposible dormir con esa música del tren*. У першому реченні енантіонім вживається у значенні “приємна музика”, на противагу чому у другому – як “шум та гвалт”.

Дієслово *sancionar* у першому своєму значенні має на увазі *aprobar* – стверджувати, схвалювати (про закон): *Esta ley esta sancionada*, а у другому накладати санкції, карати (когось) – *castigar*: *Los hombres que han robado las joyas están sancionados*.

Дієслово *balancear*: перше значення розкачувати “*hacer movimientos de vaivén*”, а наступне – приводити в рівновагу “*equilibrar o contrapesar*” [3, IP].

Прикметник *asérgimo* вживається у двох протилежних значеннях: старанний, завзятий (захисний наприклад) і запеклий (ворог).

Лексема *bebedizo* вміщує в собі полярність: отрута і любовне зілля.

Слово *bicharrasco* вживається в таких контекстах: при зверненні з презирством до людини – *нахаба*, *скотина*; і до дитини в пестливому – *чудо-юдо*.

Розглянемо ще приклад: 1. Dando clases el profesor continúa su estudio. 2. Dando clases los estudiantes fueron a casa. Можна зробити висновок, що лексичний вираз *dar clase* однаковою мірою має стосунок як до викладача, який проводить заняття, так і до студента, який їх відвідує.

Окремої уваги заслуговують складені слова, які складаються зі слів з позитивної чи негативної оцінки або зі слів з антонімічними значеннями: *malcriado* – невихований або погано вихований; *malsano* – нездоровий або зі слабким здоров'ям; *sinvergüenza* – безсоромний чи той, хто не має сорому; *menosprecio* – недооцінка або той, кого погано оцінили; у цьому й полягає перекладацька проблема: у виборі варіанта перекладу, що буде передавати сповна зміст тексту-оригіналу для більш точної передачі інформації щодо комунікативної ситуації.

Що стосується територіальної розмежованості у значенні слів, можна навести такий приклад: *¡Qué pena!*, який уособлює в собі значення “Як шкода!” по всій країні, але в місті Алькасар-де-Сан-Хуан, яке розташоване у провінції Сьюдад-Реаль (Кастилія-Ла-Манча) має кардинально протилежне значення “Яка радість!”. З чого слід зауважити, що перекладачеві недостатньо просто знати лексичні одиниці, а й треба поглиблювати свої знання з культурології та функціонування мови на різних територіях, щоб безпомилково зробити тлумачення лексичних одиниць.

Що ж до емоційно-валоративної функції вживання, найбільшу здатність до розвитку мовленнєвої енантіосемії мають слова, які виражають ставлення мовця до предмета розмови, суб'єктивну оцінку повідомлюваного. При цьому необхідною умовою розвитку мовленнєвої енантіосемії є наявність суперечності між прямим значенням слова і значенням інтонації, з якою це слово вимовляється. Іншими словами, енантіосемія слова виникає тоді, коли його позитивний лексичний зміст стикається з негативним інтонаційним змістом і навпаки [7]. Наприклад, лексичний вираз “*no es nada*”, що в перекладі звучить “це – нічого” залежно від інтонації чи знаків пунктуації може набувати таких значень: *expresa algo que causa extrañeza* або *que no se juzgaba tan grande*, тобто виражаючи або неважливість будь-чого, або ж мовець має на увазі: як людина могла не звернути на щось увагу. Одні й ті самі лексеми мають абсолютно полярні значення, що може заплутати у глибині сенсу.

Наступним прикладом хочемо навести ситуацію, коли ми скажемо людині “*Que buena persona eres*”, то, залежно від інтонації, вона може по-різному сприйняти інформацію. Якщо промовити це речення з нейтральним тембром та спадною інтонацією, то підкреслимо позитивні риси людини. Якщо ж вимовимо з висхідно-спадним тоном разом з уповільненням темпу вимови та зміною тембру, з інтонацією зневаги, то тим самим дамо зрозуміти людині абсолютно протилежне від форми значення, яким наголосимо на нашому негативному ставленні до певної ситуації, пов'язаної з цією особою. Під час перекладу цього типу енантіосемії виникають проблеми щодо правильного розуміння значення речення, адже за граматичною чи лексичною структурою воно не виявляє жодних ознак опозиційної семантики. У такій ситуації перекладачеві може допомогти або мовленнєва ситуація, якщо йдеться про інтерпретацію, або ж, якщо це стосується саме перекладу, знаки пунктуації, що допоможуть зрозуміти перекладачеві і значення слів, чи то пряме, чи то антонімічне. Цей вид енантіосемії найбільш часто використовується для впливу на реципієнта чи психологічного тиску на нього і полягає в сприйнятті інформації мозком людини. Наприклад, якщо скажемо “*Que mala persona eres*” або “*No eres buena persona*” у порівнянні з першим, яке зазначене вище, значення речення залишається тим самим, а ось емоційне навантаження кардинально інше, що впливає на перцепцію людини-реципієнта. Ось у чому полягає складність вибору більш вдалого перекладу, що може змінити основну мету сказаних чи написаних слів. Отже, головне завдання перекладача – знайти найвдаліший варіант перекладу без втрати протилежності змісту речення-оригіналу.

Для подолання проблем з перекладом явища енантіосемії пропонується:

– виокремлювати енантіоніми з лексичного ряду для усвідомлення протилежності значень;

– заглиблюватися в контекст їх уживання для кращого розуміння. При цьому жодного значення не має розмір речення, більш значущим є прихований зміст, який треба передати перекладачеві, подолавши при цьому антонімічні дефініції та обравши адекватне тлумачення;

– уточнити, якщо можливо, інформацію, яку має на увазі мовець в емоційно-валоративному типі для знаходження та передачі адекватного еквівалента перекладу в певній мовленнєвій ситуації. Якщо ж говоримо саме про переклад, а не інтерпретацію, то можуть допомогти лише знаки пунктуації, зокрема знак питання чи окличний.

З усього зазначеного вище можемо зробити висновок, що в основі всього лежить дуальність, людський мозок мислить і пізнає світ за допомогою протиріч, наприклад, що таке “добро” чи “зло” та інше. У цьому нам допомагає мовне явище антонімії, яке її виражає, але за допомогою різних лексичних одиниць, а її підвидом є енантіосемія, яка полягає в тому, що за допомогою однієї лексеми виражається полярність значень. Номінативний, або ж внутрішньослівний, тип закладений у мові. Його ми можемо знайти в словниках, чому передувало розходження і розвиток значень у діахронії. А сигніфікативне розуміння слова залежить від контексту і комунікативної ситуації. Так само емоційно-валоративний тип залежить від мовлення, оскільки його ми можемо зрозуміти лише з інтонації висловлюваного. Отже, явище енантіосемії виражається як у мові, так і в мовленні. Ця обставина дає нам право зазначити таке: в основі енантіосемії лежать загальні причини, які полягають у характері людського мислення.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : КомКнига, 2005. – 576 с.
2. Горелов И. Н. Энантисемия как столкновение противоречивых тенденций языкового развития // Вопросы языкознания. – 1986. – № 4. – С. 86–94.
3. Diccionario de la lengua española. Real Academia Española [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dle.rae.es/>
4. Іващенко В. Л. Енантіосемія в парадигмі мовних та мовленнєвих явищ: основні напрямки концептуалізації / В. Л. Іващенко, Т. О. Федоренко [Електронний ресурс]. – 2009. – № 2. – Режим доступу: <http://movoznavstvo.org.ua/component/attachments/download/354.html>
5. Klégr. A. The limits of polysemy: enantiosemy [Electronic resource] / Aleš Klégr // *Linguistica pragensia*. – 2013. – № 2. – Access Mode: http://lingprag.ff.cuni.cz/sites/default/files/archive_LP_2_2013.pdf
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : Підручник / М. П. Кочерган. – Вид. 2-е. – К. : Академія. – С. 195–199.
7. Махмутова Л. Ю. Основные типы энантисемии в современном русском языке : автореф. канд. фил. наук: 10.02.01 / Л. Ю. Махмутова. – Казань, 2009. – 23 с.
8. Плющ Н. Н. Слово у мові та мовленні (явище мовленнєвої енантіосемії) [Електронний ресурс] / Н. Н. Плющ. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine34-12.pdf>
9. Садиков А. В. Испанско-русский словарь современного употребления / А. В. Садиков, Б. П. Нарумов. – 7-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2005. – 750 с.
10. Словарь-справочник лингвистических терминов // Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова – Изд. 2-е. – М. : Просвещение. – 1976. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enc-dic.com/linguistics/Jenantiosemyja-932.html>